

Introducció justificativa

Hi ha llibres que ben segur t'agradaria no haver d'escriure. I aquest n'és un cas ben evident. Enguany, passat un cert temps de l'esclat als mitjans de comunicació del denominat "cas Centelles" —ras i curt, la venda de l'Arxiu fotogràfic d'Agustí Centelles al Ministerio de Cultura amb destinació a l'Archivo General de la Guerra Civil a Salamanca— i quan els fets —i els seus protagonistes— han assolit una certa perspectiva, m'ha semblat oportú d'escriure aquest llibre per tal que el notable impacte de la notícia no distorsionés allò que va passar i que cal recordar per fer justícia al paper de cadascú i per tal que en el futur quedi constància escrita d'allò que s'esdevingué.

Els fets, descrits de manera breu, són els següents: després de mesos de negociació entre el Departament de Cultura i Mitjans de Comunicació de la Generalitat i els hereus d'Agustí Centelles —els germans Sergi i Octavi Centelles— el mes d'octubre del 2009 es produeix, de manera sobtada, la venda al Ministeri de Cultura d'aquest rellevant arxiu, propiciant un debat als mitjans de comunicació que ha fet vessar rius de tinta i ha obtingut un ressò mediàtic espectacular, insòlit en l'àmbit del patrimoni documental, probablement només comparable al cas del retorn dels denominats "papers de Salamanca".

Més enllà dels legítims posicionaments de periodistes, arxivers, historiadors i experts en fotografia, l'autor creu que pot sustentar de manera documental i enraonada les següents consideracions:

- Que l'objectiu dels hereus era bàsicament econòmica, més enllà de la possibilitat de servir la memòria i la fidelitat del seu pare al país.
- Que davant la crítica institucional i dels mitjans de comunicació, els hereus decideixen “reescriure” el guió de com ha anat el procés. La seva estratègia passa per carregar contra les institucions adduint una despreocupació secular per l'obra del seu pare i tergiversant la cronologia dels fets.
- Que no existí cap intent de “confiscació” de l'arxiu per part de la Generalitat de Catalunya, ans al contrari, la declaració de bé integrant del patrimoni cultural és una manifestació de protecció que palesa l'interès per preservar aquest llegat a Catalunya i evitar-ne la seva sortida o disgregació.
- Finalment, ens sembla evident la profunda deslleialtat del Ministerio de Cultura que, coneixent les negociacions empreses, no dubtà a intervenir i actuar com si la compra de l'Arxiu es dilucidés només en un pla estrictament econòmic.

En darrer terme, volem explicar de manera divulgativa, basant-nos en testimonis i aportacions documentals, com s'ha desenvolupat un procés que ha generat un gran interès ciutadà i que ha tingut una gran difusió des dels mitjans de comunicació. Al capdavall, hom podrà valorar si els arguments exposats tenen base suficient i si l'autor justifica degudament els plantejaments explicitats fa unes poques línies. Com en tot procés de negociació llarg i difícil, ben segur que des de les institucions públiques no tot han

estat encerts, però sí que cal remarcar la voluntat i l'interès que s'ha esmerçat des de la Generalitat per tal que aquest arxiu restés dipositat i accessible des del nostre país. En tot cas, és evident que aquest afer ja mereix una meditada reflexió des de les institucions públiques encaminades a generar, en aliança amb el sector professional i associatiu, un conjunt de criteris tècnics, ètics i econòmics que aturin una creixent inflació dels béns culturals i permetin que el patrimoni fotogràfic pugui ser objecte d'una atenció preferent.

Val a dir, també, que l'autor té un especial interès a fer avinent el seu profund respecte i l'admiració per l'obra fotogràfica i l'exemple de patriotisme d'Agustí Centelles, més enllà de la severitat amb què en determinats apartats del llibre pot arribar a jutjar la conducta dels fills.

Finalment, assenyalar que si bé el contingut del llibre és responsabilitat de qui el signa, volem agrair les observacions i els suggeriments rebuts de Josep M. Sans i Travé, Sílvia Domènech, Antoni Galofré, Imma Navarro, Diego Navarro Bonilla i Josep Pedrosa.

L'Ampolla i les Arenes de Castellar del Vallès
Estiu i tardor del 2010

Agustí Centelles, fotoperiodisme i compromís amb la República

Més enllà d'una breu presentació dels trets biogràfics bàsics d'Agustí Centelles, en aquest capítol volem incidir en el context en què es dugué a terme la seva obra, la seva itinerància professional i el seu compromís polític, que s'evidencia en l'assumpció de responsabilitats institucionals amb el govern de la República.

Agustí Centelles i Ossó (1909, El Grau - València - 1985, Barcelona) va arribar a Barcelona quan tenia pocs mesos d'edat a causa d'un trasllat familiar per raons de feina. Ja de ben jove comença a treballar en el món de la fotografia, primer, quan només tenia quinze anys, amb Ramon de Baños (Barcelona, 1890-1986) que fou director, guionista i pioner del cinema català, i poc després passà a col·laborar com a ajudant del fotògraf Josep Badosa, amb qui treballaria fins l'any 1932. També treballà durant dos anys i mig (fins al 1934), cobrant 75 pessetes setmanals com a ajudant dels fotògrafs associats Sagarra i Torrents, que feien de reporters gràfics aprofitant que l'altre soci (Gaspar) se'n separava i en cloure aquesta col·laboració s'instal·là pel seu compte i començà a emprar la càmera Leica. En el seu diari de Bram Centelles no s'està de criticar durament els seus dos antics caps, a qui acusa d'haver-lo explotat de mala manera. Amb tot, ben aviat les coses li anaren bé i aconseguí que les seves

fotografies es publicuessin als diaris *La Publicitat*, el *Diari de Barcelona*, *Última Hora* i *La Vanguardia*.

En esclatar la guerra civil Agustí Centelles, conscient del moment històric que li pertocava viure, va sortir al carrer amb la seva càmera Leica i va fer nombroses fotografies referides a la situació a la ciutat de Barcelona al llarg dels primers dies de la insurrecció. Ben segur que devia compilar una informació d'interès excepcional i convençut del caràcter irrepetible d'algunes imatges entrà en contacte amb alguns dirigents per fer-los-en sabedors. En concret, i gràcies a la informació subministrada per Miquel Mir, procedent d'un fons documental de dirigents de la FAI dipositat a la ciutat de Tolosa a la qual ha tingut accés, sabem que Agustí Centelles va fer arribar dues notes el mes d'octubre del 1936 a Aurelio Fernández Sánchez, cap del Departament d'Investigació i de les Patrulles de Control, i secretari general de la Junta de Seguretat Interior de la Generalitat de Catalunya, per fer-li saber que disposava d'una quantitat important de fotografies sobre els primers mesos de la revolució anarquista amb la intenció de poder vendre el seu treball i continuar elaborant reportatges fotogràfics.

No hi ha constància que la proposta reeixís, segurament motivada per la necessitat de Centelles de tenir prou recursos econòmics per seguir la seva persistent tasca de documentar la guerra a la rereguarda, i el projecte devia quedar abandonat en el moment que, temporalment exempt del servei militar i proveït d'un passi de premsa, va marxar cap al front d'Aragó i d'aleshores ençà pogué dur a terme nombroses fotografies per encàrrec del Comissariat de Propaganda de la Generalitat de Catalunya tot acompanyant diverses

columnes de soldats republicans d'ençà del desembre del 1937.

Tal com remarca Merche Fernández “de la copiosa producció fotogràfica impulsada pel Comissariat només es conserven 5.539 fotografies, sense cap referència als autors, en catorze àlbums custodiats a l'Arxiu Nacional de Catalunya”. Amb tot, és perfectament documentat que en el Departament de Fotografia i el laboratori del Comissariat impulsat per Català Pic i Francesc Fàbregas hi col·laboraren de manera continuada Francesc Català Roca, Gabriel Casas, Robert Capa i Agustí Centelles, entre altres. En concret, la mateixa Merche Fernández reporta que hi ha una sèrie de fotografies que es poden atribuir a Centelles, com les dutes a terme el 19 de juliol de 1936 que es varen recollir en els quaderns gràfics *Visions de Guerra i de Reraguarda*, editats pel Comissariat i reproduïts a la premsa estrangera. Contràriament al destí de la major part de documentació confiscada que fou traslladada a Salamanca, el material requisat al Comissariat, tal com assenyala Àngels Bernal, va fer cap a Madrid, concretament al Ministerio de Información y Propaganda, i des d'allà, anys més tard, va passar a la Biblioteca Nacional i a la Fílmoteca Espanyola. Una hàbil i silent negociació del senador Joaquim Ferrer va permetre el seu retorn a Catalunya i el seu ingrés a l'Arxiu Nacional.

L'expertesa i el reconeixement del treball d'Agustí Centelles propicià que fos captat el mes de gener del 1938 per a treballar a l'arxiu de l'exèrcit de Catalunya instal·lat a Barcelona, d'on fou el cap del gabinet fotogràfic del Departament Especial d'Informació de l'Estat (DEDIDE) amb una retribució mensual de 1.500 pessetes. El mes de març del 1938 aquest servei va

passar al Servei d'Investigació Militar (SIM); el mateix Centelles comenta aquest canvi d'adscripció amb notòria satisfacció: "Vaig tenir la sort de ser un dels pocs afortunats que van passar a aquest servei i el 12 d'abril (1938) em va ser entregat el meu nomenament també com a cap del Gabinet Fotogràfic." Val a dir que el SIM fou creat l'agost del 1937 per Indalecio Prieto en tant que ministre de Defensa Nacional com a agència d'intel·ligència i del servei de seguretat de la Segona República Espanyola. El seu control pels comunistes, la seva vessant de policia política encaminada al control ideològic i les persecucions dutes a terme contra altres partits d'esquerra com trotskistes o anarquistes i les eliminacions físiques d'adversaris polítics ha generat una llegenda negra d'aquest servei que ha perdurat fins a l'actualitat.

Per gentilesa del Dr. Diego Navarro Bonilla, professor de la Universitat Carlos III de Madrid, hem pogut tenir accés a l'expedient C-3005/7, de l'Arxiu Històric Militar d'Àvila que conté la proposta d'organització i funcionament de serveis tècnics, en concret l'informe del Gabinet Fotogràfic signat per Agustí Centelles el 19 d'octubre de 1938 com a cap del susdit gabinet. L'informe, de cinc pàgines, adreçat a l'Il·lustríssim Cap del Servei d'Informació Militar (SIM), fa esment de la voluntat política de reorganitzar els serveis d'investigació dels quals aquest gabinet formava part, de manera que Agustí Centelles expressa el que creu que haurien de ser els objectius prioritaris del seu gabinet.

En primer lloc, i citem literalment, Centelles considera que "el Gabinete Fotográfico, no solo debe solucionar cuantos problemas le sean presentados, sino que además, debe de elaborar constantemente para su futuro y por lo tanto su labor debe de estar encaminada

para que cuando la paz en España sea un hecho, poder facilitar en una forma eficaz y contrarrestar cuantas ambiciones de potencias extranjeras pudieran tener la pretensión de alterar el orden interior de España”. A continuació, Agustí Centelles relaciona fins a vint-i-sis funcions que entén que s’haurien d’acomplir o millorar. En destaquem només les més rellevants, una part substancial de les quals està vinculada a facilitar les missions de vigilància i espionatge que duia a terme el Servei d’Informació Militar:

- Reproducció de tota mena de documents manuscrits, mecanografiats, impresos, amb tintes simpàtiques i fotografies.
- La fotografia d’objectes, carnets, passaports, segells, ampliant-los o reduint-los per a la seva investigació, trasllat a altres cossos, facilitant així els treballs dels gabinets de cartografia, cal·ligrafia, criptografia, química i xifratge.
- L’obtenció de microfotografies i radiografies.
- La composició fotogràfica i la seva investigació (fotomuntatge).
- L’obtenció de vistes panoràmiques per a la confecció de cartes cartogràfiques destinades a les necessitats dels E.M., telefotografies, estereografies, etc.
- L’esbrinament des d’on s’ha realitzat i com s’ha obtingut una fotografia compromesa, per a les seves proves fiscals.
- Posseir un estoc de màquines fotogràfiques per tal de poder-les facilitar als agents que calgui, i de revelar-ne els negatius.
- Informar i controlar tot el referit a fotografia, arxius, màquines fotogràfiques i permisos de tinència d’aquestes, productes i materials fotogràfics.

- Actuar d'escola teoricopràctica adreçada als agents per tal d'ensenyar-los el maneig dels aparells i nocions i procediments de fotografia. També totes les tècniques de revelatge i els productes emprats.
- Caldria tenir un arxiu (d'acord amb l'Arxiu General) per arxivar-hi les fotografies, que haurien de trametre al gabinet la resta de seccions, que tinguessin un valor determinat per al futur, com per exemple personatges nacionals i estrangers, entrades i sortides de persones per les fronteres, ports, vaixells, avions, aeròdroms, cotxes, reunions, festivals, etc. Per tal de procedir a l'aplec d'aquestes fotografies suggereix la creació d'una agència gràfica que recollís fotografies de tot el món, si bé adverteix que no hi hauria de figurar, per raons òbvies, la seva vinculació amb el Servei d'Informació Militar.
- Hauria de realitzar i tenir cura dels efectes de propaganda gràfica dirigits pel SIM.
- El Gabinet de Censura hauria de donar compte i facilitar dades de tot allò referit a fotografia que hagués intervingut.
- L'obtenció i projecció de films cinematogràfics amb destinació a l'escola d'agents.
- Del fitxatge fotogràfic dels detinguts, d'acord amb el Gabinet Dactiloscòpic.
- De dur a terme les fotografies dels agents o funcionaris del SIM, per als seus documents o altres necessitats i "caumouflage".
- Disposar d'un cotxe en condicions tècniques, amb dispositius especials per a la col·locació de màquines fotogràfiques per a la presa de vistes sense cridar la més mínima atenció.

- Examinar i donar el veredicta tècnic així com facilitar els informes adients d'aquell personal que fos proposat per a una vacant dins del gabinet.
- Disposar d'una dependència on els Serveis Tècnics, Laboratori Químic, Gabinet Criptogràfic i Cartografia es trobessin agrupats. Esmenta amb detall les característiques i les funcions dels espais sol·licitats.
- Facultar el Gabinet fotogràfic per a la investigació d'allò relacionat amb la fotografia o cinematografia. Posa un especial èmfasi en la necessitat de controlar les fotografies i filmacions que es fan al carrer, sobretot quan amb el pretext que se l'ha filmada es demana a la gent la seva adreça personal. Reitera que aquesta pràctica la duen a terme estrangers sense filiació coneguda. En aquesta mateixa línia crida l'atenció sobre la manipulació que sovint es fa de fotografies de paisatges, panoràmiques, a llarga distància, i de la necessitat de fer-ne un control.

De l'informe es desprèn que el gabinet comptava amb personal especialitzat en treballs de reproducció, laboratori, retoc, fotomuntatge, microfotografia, reportatge i arxivatge, que la seva funció es feia de manera permanent i que executava de manera ràpida els encàrrecs que se'ls feien. Malgrat la manca de material, la limitació d'efectius —arribaren a ser sis persones— i el poc interès dels seus superiors per dur a la realitat les seves propostes de millora que el mateix Centelles critica al seu diari de Bram, el seu treball devia ser ben valorat ja que en una ordre circular en què s'organitzen els serveis centrals del SIM, es duen a terme vint-i-un nomenaments (expedient C-3003/10, de 16 de novembre de 1938 de l'Arxiu Històric Militar

d'Àvila), d'entre els quals hi ha el d'Agustí Centelles com a cap del Gabinet n° 5 (Fotografia) i de Francesc Pich Ferrer com a cap del Gabinet n° 6 (Laboratori Químic). La relació dels nomenaments permet entendre l'organització d'un servei tan opac com el SIM i també l'experiència i els contactes que hi establí Agustí Centelles que ben segur li serien de molta utilitat per als temps atziacs que li correspondria viure en l'exili i l'estada en dos camps de concentració consecutius al sud de França.

En tots els casos és ben evident que Centelles sabia perfectament en quin àmbit es movia i els estrictes requeriments que suposava treballar en un servei d'espionatge. En l'esmentat diari de Bram, Centelles, en al·ludir al seu treball al SIM, assenyala que aquest Servei s'encarregava de “combatre l'espionatge que els facciosos portaven a cap, la GESTAPO i l'OVRA (Organizzazione per la Vigilanza e la Repressione dell' Antifascismo)”. És al SIM on coneix Salvador Pujol, que esdevindrà company inseparable al camp de concentració de Bram.

En acabar la guerra civil es va exiliar a França, tot emportant-se la maleta de negatius amb aquelles imatges que considerava més importants i que volia evitar que caiguessin en mans de l'exèrcit franquista, que les podia emprar com a prova per reprimir els republicans empresonats. Com explica Gerald Green, la coneguda història de la “maleta” de Centelles comença “quan el fotògraf rep ordres del Govern espanyol derrotat —aleshores a la Ciutat Comtal— d'endur-se'n de Barcelona a Girona els arxius fotogràfics de l'exèrcit de Catalunya. Mentre preparava l'embarcament de l'arxiu fotogràfic oficial, Centelles va començar a empaquetar el seu arxiu particular de negatius per a l'èxode i l'exili

que sabia que l'esperava. Va aconseguir de posar en una maleta de mida gegant la seva Leica, un rudimentari equip de revelat i més de quatre mil negatius de 35 mm sobre la guerra civil, especialment els de la revolta de Barcelona i la batalla del front d'Aragó”.

Tot i que una part del trajecte cap a la frontera el va fer amb cotxe o camió, els darrers trenta quilòmetres els va fer a peu i va haver de travessar de nit els Pirineus, en ple hivern. L'obsessió per preservar les imatges d'un ús repressiu que en poguessin fer els franquistes esdevé un encert, ja que en el transcurs del mes de març del 1939 el domicili de Centelles a Barcelona fou registrat diverses vegades i el material que hi restava fou confiscat pel Servei Nacional de Propaganda. N'és prova evident el requeriment que va rebre la Sra. de Centelles a mitjan mes de març —la carta era datada del dia 13— en què se li comunicava que hauria de passar “a la mayor brevedad por esta Sección de Fotografía del Departamento de Plástica para entregar lo que falta del archivo fotográfico del Sr. Centelles que interesa a esta Sección y para completar informaciones sobre el mismo. Por Dios, España y su Revolución Nacional Sindicalista. Barcelona, 13 de marzo de 1939. III Año Triunfal. El Jefe de la Sección de Fotografía, J. Compte”.

Com molts altres republicans, va passar pels camps de concentració francesos, primer a Argelers i després a Bram, on escrigué un diari de la seva estada que permet conèixer de primera mà la seva vida quotidiana i com va poder conservar els negatius i la seva càmera, a més que va incrementar el seu fons amb cinc-cents vuitanta-tres imatges referides exclusivament a la vida quotidiana a Bram. En aquest camp va organitzar un petit laboratori fotogràfic d'ençà del 8 de maig de 1939